

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Олександр Кравчук

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ У ХОТИНСЬКІЙ ВІЙНІ 1621 Р.

У статті розкрито причини, передумови, перебіг та наслідки протистояння Османської імперії та Речі Посполитої у Хотинській війні 1621 р. Висвітлено визначну роль українського козацтва у перемозі над турецько-татарським військом.

Ключові слова: Османська імперія, Річ Посполита, українське козацтво, П. Конашевич-Сагайдачний, Хотин.

400 річниця Хотинської війни 1621 р. актуалізує подальше вивчення участі Османської імперії та Речі Посполитої у зазначеному конфлікті. У фактологічному аспекті Хотинська війна досліджена доволі ґрунтовно, хоча в історіографії країн Центрально-Східної Європи помітна увага насамперед до вивчення ролі у цій війні Речі Посполитої та українського козацтва (М.Алекберли, О.Апанович, М.Грушевський, О.Гуржій і В. Корнієнко, М. Кравець, П. Сас, Б. Якимович та інші). Мета статті – розкрити участь Османської імперії у Хотинській війні 1621 р.

Із захопленням Константинополя у 1453 р. Османська держава перетворилася на світову і почала відігравати одну з основних ролей у міжнародних відносинах. Її роль на Сході зміцнилася 1517 р., коли турецький султан став халіфом – вищим духовним вождем мусульман всього світу [13, с. 244-246]. На межі XVI-XVII ст. Османська імперія була провідною військовою імперією на Сході [20, с. 70]. Її територія знаходилася на трьох континентах і охоплювала площу 2, 5 млн. кв. кв. [7, с. 40]. Чисельність її населення становила понад 25 млн. осіб [14, с. 481]. Імперія претендувала на світове панування, стала загрозою для Європи, окремі терени південної та східної частини якої завоювала (країни Балканського півострова, деякі території Угорщини, Молдову та інші). При цьому, конфлікт Османської імперії та європейських держав сприймався обома сторонами насамперед як боротьба християнства і ісламу [13, с. 23, 244-245]. Ідеологія Османської імперії була спрямована на війну проти «невірних» християн [14, с. 472]. Втім, наприкінці XVI ст. завоювання імперії припинилися, в її історії розпочинається столітня «епоха зупинки» [13, с. 250]. Після Великих географічних відкриттів імперія Османів поступово втрачає роль центру міжнародної торгівлі [20, с. 77].

Річ Посполита була однією з найбільших європейських держав площею 990 тис. кв. км. і населенням приблизно 11 млн. осіб [6, с. 175]. З огляду на провідну роль шляхти у її політичній структурі, цю державу називають шляхетською республікою (назва держави є буквальним перекладом з латини і означає суспільна справа, суспільне благо). Вона була федерацією на чолі з обраним монархом. Структура населення відзначалася багатонаціональним характером. Серед сусідів Речі Посполитої були Московське царство і Османська імперія, що втягувало її у конфлікти з ними [6, с. 122, 123, 125].

Хотинська війна 1621 р. мала низку передумов. Одна з головних – це войовничість імперії. Молодий султан Осман II (1604-1622), який прийшов до влади внаслідок першого в історії держави палацового перевороту, у лютому 1618 р., прагнув реабілітувати престиж імперії після невдалої війни з Іраном і здобути особисту славу переможця [18, с. 273; 2, с. 90]. Безпосереднім приводом до війни стала сутичка Польщі з турецьким васалом Семигородським князем Бетленом Габором у 1619 р. під час Тридцятирічної війни (1618-1648). Війська князя мали збройний конфлікт з 10 тис. загоном лісовчиків (за прізвищем командира А. Лісовського), набраним у Речі Посполитій, що підтримувала Габсбургів [6, с. 146]. У зв'язку з цим, дослідниця К. Фінкель розглядала війну проти Польщі як підтримку Османською імперією протестантів у Тридцятилітній війні. На її думку, напад «на Річ Посполиту дозволяв завдати удару по католицькій коаліції з другого напрямку...» [18, с. 274]. Вагомою передумовою Хотинської війни були козацькі напади на османські фортеці чорноморського узбережжя, найбільша інтенсивність яких припала на 1613-1621 рр. [6, с. 146; 18, с. 274]. У цих походах особливо відзначився гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, під керівництвом якого, зокрема, у 1616 р. козаки здобули Кафу, Сіноп, Трапезунд [8, с. 127].

Крім того, Польща прагнула стратегічно закріпитися на дунайському рубежі [15, с. 472]. Восени 1620 р. її війська увійшли в Молдавію під приводом підтримки воєводи Г. Граціані, якого Стамбул прагнув позбавити посади. Але польське військо зазнало поразки від турецько-татарської армії під Цецорою [2, с. 86]. Після цього, Османська імперія вирішила розгромити Річ Посполиту, з чим також пов'язувала радикальне розв'язання проблеми морських походів козаків. На думку О. Апанович, перемога над Річчю Посполитою «за далекосяжними планами Османа II мала відкрити Туреччині шлях на Північ – через Німеччину до Балтики, а потім і до інших країн Західної Європи» [2, с. 113].

Після мобілізації армії, 29 квітня 1621 р. султан виступив у похід. До турків приєдналися також війська з васальних держав, зокрема, Кримського ханства [2, с. 91]. У липні 1621 р. армія переправилася через Дунай [22, с. 274]. Османський флот залишився патрулювати переправи для захисту від козаків [3, с. 87]. Османська армія прямувала до верхньої течії р. Дністер у район фортеці Хотин, яку декілька років перед тим Молдова передала Речі Посполитій [18, с. 275]. Турецько-татарська армія складалася з більш як із 150 тис. вояків, мала сотні гармат і навіть чотирьох бойових слонів [2, с. 91]. Ось як описував цю армію польський мемуарист Яків Собеський: «На помах могутнього володаря з'явилися на Дністрі неждані гості від берегів Євфрату, Нілу й сусіднього Дунаю; Азія й Африка, немов захитані у своїх основах, готувались ринутися на Поділля. Незліченні й різноплеменні війська йшли до сарматських кордонів, де інше небо, інший клімат, інший характер природи, де, одне слово, все дивувало погляди пришельців ... Різні тварини: верблюди, буйволи й мули йшли, підіймаючи густі хмари куряви; крім того, кровожерливий молодий тиран привів чотирьох слонів, щоб показати свою могутність і залякати польське військо африканськими чудовищами. ... Кіннота, яка сіяла розкішними уборами і красою коней, прапори з блискучими позолоченими кулями зверху – все це становило прегарне видовище» [10, с. 72-73].

Османська армія розташувалася на горі, за миллю від польсько-литовського війська, що прибуло напередодні. Табір не мав польових укріплень. Навколо нього турки розташували понад 200 гармат [19, с. 97].

Польсько-литовське військо зайняло під Хотиним зручні для оборони позиції, розташувалося «фронтом на захід і південний захід, з тилу табір прилягав до Хотинської фортеці і берега Дністра, що унеможлиблювало оточення. Попереду табору була місцевість, важкодоступна для ворога» [21, с. 24-25].

Чисельність польсько-литовського війська становила 35 тис. осіб (номінальний командувач – королевич Владислав, фактичний – Я. К. Ходкевич, а з 24 вересня – С. Любомирський).

В таких умовах, за відсутності допомоги від сусідніх держав, для Речі Посполитої надзвичайно важливою стала участь у війні українського козацтва. Прикметно, що напередодні походу посланці султана намагалися відвернути допомогу Січі польському війську, за що обіцяли «опіку автономній козацькій окрузі зі столицею в Києві або Кам'янці-Подільському» [22, с. 274].

15 червня 1621 р. в урочищі Суха Діброва (між Ржищевом і Білою Церквою) козацька рада ухвалила виступити на допомогу польсько-литовському війську, за умови зміни політики Варшави щодо козацтва, визнання вищої православної ієрархії на чолі з митрополитом Іовом Борецьким та ін. [2, с. 86, 89]. Виконання цих та інших вимог «означало б надання Україні статусу автономії у складі Речі Посполитої» [5, с. 32].

Деяко раніше, весною 1621 р. гетьман Я. Неродович-Бородавка вперше в історії козацтва здійснив своєрідну мобілізацію на теренах Київщини та Брацлавщини, коли послав у населені пункти своїх представників із закликами вступати до козацького війська для боротьби з ворогами християнства. Також запорожці відрядили послів до Війська Донського, щоб залучити його до війни проти Османської імперії [15, с. 472]. Крім того, у травні-жовтні 1621 р. козаки розгорнули активні дії на Чорному морі та знищили 141 турецьке судно [15, с. 472-473]. Це порушило постачання діючої турецької армії важкими облоговими гарматами, боєприпасами, продовольством і, загалом, суттєво знижувала її боєздатність [15, с. 472; 2, с. 89-90].

Відбиваючи напади окремих турецьких підрозділів, 21-22 серпня 1621 р. козацький гетьман Я. Неродович-Бородавка теренами Молдови привів понад 35 тис. козаків під Хотин і розташував їх ліворуч від табору польсько-литовських військ. Военними діями козаків проти Османської армії під Хотиним керував вже П. Конашевич-Сагайдачний, обраний гетьманом 2 вересня [16, с. 51].

Наступного дня, після приходу козаків, до Хотина прибули османські війська, які відразу атакували українців. Загалом облога польсько-литовського і українського війська турками під Хотиним тривала із 2 вересня до 5 жовтня.

Османська армія поперемінно атакувала табори супротивників з використанням артилерії, чим «нагадувала тактику наступальних операцій воєн віддаленого майбутнього» [15, с. 474]. Основний удар османського війська спрямовувався проти українських козаків. 2-28 вересня 17 разів турки штурмували козацькі позиції, 3-28 вересня – 10 разів – польсько-литовські [15, с. 475-476, 478].

Через малу чисельність польсько-литовського війська, командувачі надавали перевагу оборонній тактиці. Натомість, гетьман П. Конашевич-Сагайдачний обрав тактику активної оборони та нічних контратак [2, с. 111]. Про їх значення писав

Я. Собеський: «Після несподіваного вторгнення запорожців у табір Османа, турки впали в паніку: люди всіх звань і станів були в неописаній тривозі, сам Осман, який ще так недавно думав, що у світі нема нікого, хто був би могутніший, ніж він, тепер власними очима побачив усю хиткість свого становища ... » [10, 74].

Під час запеклих кровопролитних позиційних боїв османська армія втратила до 15 тис. осіб, польська – 5 тис., козацька – 6, 5 тис. Вояки потерпали від голоду і хвороб [15, с. 477; 2, с. 110].

Військове мистецтво блискучого полководця П. Сагайдачного, залізна стійкість козаків, мужність польських жовнірів, звістка про можливе прибуття посполитого рушення на чолі з Сигізмундом III, що збиралося на лівому березі Дністра та наближення до території бойових дій донських козаків, прискорили завершення війни [16, с. 51; 6, с. 147].

9 жовтня 1621 р. було укладено мирний договір [6, с. 147]. Сторони зобов'язалися припинити напади козаків на османські території, татарський хан і молдовський господар – на землі Речі Посполитої. Варшава погодилася не втручатися у справи Османської імперії її васалів – Трансільванії, Молдови та Валахії [18, с. 275].

Хотинська війна 1621 р. мала масштабні наслідки у міжнародних відносинах та для протиборчих сторін.

Війна істотно вплинула на подальшу історичну долю Речі Посполитої [16, с. 51], яка зберегла свої позиції як сильна держава Центрально-Східної Європи, але залишилася внутрішньо неконсолідованою. Виконання обіцянок короля козакам, напередодні битви, відкривало можливості для змін, але, у силу різних причин, цього не сталося. Відголосом цього стала Українська національна революція середини XVII ст. – передвісник державного занепаду Речі Посполитої.

Неоднозначними були наслідки Хотинської війни для українських земель. Зокрема, були спустошені терени бойових дій та наближених до них частин Поділля, Буковини, Волині [2, с. 103, 106-107, 112; 12, с. 452; 17, с. 126]. Серед найважчих людських втрат козаків – смерть у квітні 1622 р. П. Конашевича-Сагайдачного внаслідок поранення, отриманого у війні. З іншого боку, вчені відзначають самоусвідомлення «козацтвом своїх сил, своєї ролі в житті Польщі» [16, с. 51]. М. Грушевський відзначав: «Хотинська війна була апогеєм козацької слави в річипосполитій польській. Поляки учасники і сучасники війни не знаходили слів похвали і признання для заслуг, положених козаками для спільної отчини, для їх воєнних подвигів, відваги, мужности. ... Їх уважали спасителями Польщі від страшної турецької тучі ... » [4, с. 480].

У Хотинській війні султан Осман II фактично зазнав поразки, оскільки не досяг найголовнішої мети – загарбання польських і українських земель [19, с. 101]. Завдяки військовому мистецтву гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного польсько-литовське військо у спілці з українським козацтвом «перемогло другу велику турецьку навалу (перша була 1498 р.) ... » [21, с. 26]. Османській імперії було завдано першої рішучої поразки на суходолі [2, с. 85]. Фактично «народи Східної Європи були врятовані від загрози османського поневолення» [16, с. 51]. Поразка у війні засвідчила поглиблення кризи імперії. Осман II зрозумів необхідність реформ, однак повстання яничар, усунення султана від влади, а згодом його вбивство (травень 1622 р.), унеможливили будь-які зміни. В умовах кризи імперії, посилювалися відцентрові тенденції в Кримському ханстві, яке незабаром зробило

спробу визволитися від влади Стамбулу за допомогою союзу з козаками [1, с. 122]. Посилилася визвольна боротьба слов'янських і арабських народів проти османського поневолення [11, с. 200].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Алекберли М. А. Хотинская война (1621 г.). Черновцы, 1957.
2. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. К., 1993.
3. Галенко О. Османська воєнна теорія середини XVII ст. про стратегію і тактику боротьби з козаками // Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії. Зб. наук. пр. К., 2011.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. К., 1995. Т. VII.
5. Гуржій О. І., Корнієнко В. В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. К., 2004.
6. Зашкільняк Л., Крикун М. Г. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Л., 2002.
7. Ковальчук М. Включення нових територій до складу Османської імперії та формування її територіального устрою у XIV-XVI ст. // Український історичний збірник. К., 2015. Вип. 18.
8. Кравець М. М. Гетьман України Петро-Конашевич-Сагайдачний. // УІЖ. 1967. № 4.
9. Кравець М. М. Хотинська війна 1620-21. // Українська радянська енциклопедія. К., 1985. Т. 12.
10. Кравець М. М. Роль Запорізької Січі у визвольній боротьбі українського народу. Вінниця, 1999.
11. Мицик Ю. А., Плохій С. М., Стороженко І. С. Як козаки воювали: Іст. розповіді про запорізьких козаків. Дніпропетровськ, 1990.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України. К., 1992. Т. 1.
13. Поп Ю. І. Нова історія країн Азії і Африки (XVI – поч. XX ст.): підручник. К., 2012.
14. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу. Підручник. К., 2002.
15. Сас П. Хотинська війна 1621 року. К., 2011.
16. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. К., 1995.
17. Сухих Л. А., Страшко В. В. Татарський напад на Волинь 13-15 вересня 1621 року (до 390-річчя Хотинської війни). // Архіви України. 2011. № 5.
18. Финкель К. История Османской империи. М., 2010.
19. Хотинська війна (1621 р.) / Г. Грабянка, С. Величко, Й. Мюллер та ін. К.: Центр пам'яткознавства Академії наук України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 1991.
20. Черних І. Д. Історія країн Азії періоду нового часу (XVI – 60-і рр. XIX ст.). Навчальний посібник. Одеса, 2007.
21. Якимович Б. З. Роль і значення Хотинської битви в європейській воєнній історії XVII с. // Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України: матеріали Четвертої Міжнародної наукової конференції, приуроченої до 400-річчя Хотинської битви 1621 року. Львів, 2021.
22. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. К., 2005.